

УДК: 342.733(477):355.01

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-11\(17\)-631-639](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-11(17)-631-639)

Мельничук Ольга Федорівна доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічно-правових дисциплін, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21100, тел.: (067) 960-00-25, <https://orcid.org/0000-0003-4229-621X>

ПРАВО НА ДОСТУПНІСТЬ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. В умовах війни право на доступність освіти зазнало трансформації і значною мірою залежить від безпекової ситуації. Передусім його реалізація пов'язана із можливістю фізичного доступу до освітньої інфраструктури, яка обмежена у зв'язку із веденням бойових дій, обстрілами російськими військами цивільного населення, руйнуванням і знищенням закладів освіти. Правовий режим воєнного стану є підставою для можливого обмеження права на освіту в інтересах національної безпеки та безпеки учасників освітнього процесу. У зв'язку з цим необхідно привести у відповідність Закон України «Про освіту» до ст. 64 Конституції України та внести до ч. 9 ст. 3 цього закону доповнення: крім випадків, передбачених Конституцією України.

Реалізація права на доступність освіти безпосередньо залежить від безпеки закладів освіти та безпечного освітнього середовища. Останні поняття близькі за значенням, але не тотожні, вони співвідносяться як загальне та часткове. Безпека закладів освіти – це стан захищеності закладів освіти, учасників освітнього процесу від реальних і потенційних загроз воєнного і невоєнного характеру. Вона охоплює всі заходи, необхідні для протидії загрозам не тільки учасникам освітнього процесу, але й майну закладів освіти. Безпечне освітнє середовище пов'язується зі створенням умов у закладі освіти, які унеможливають заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди.

Щоб поліпшити доступність до освіти дітей із малозабезпечених сімей пропонуємо доповнити Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» статтею про надання державної соціальної допомоги для придбання комп'ютера для дітей, які здобувають повну загальну середню освіту, яка є обов'язковою.

Ключові слова: право на освіту, право на доступність освіти, захист, учасники освітнього процесу, безпека закладів освіти, безпечне освітнє середовище.

Melnychuk Olha Fedorivna Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Public Legal Disciplines, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Ostrozhsky St., 32, Vinnytsia, 21100, tel.: (067) 960-00-25, <https://orcid.org/0000-0003-4229-621X>

THE RIGHT TO ACCESS EDUCATION IN WARTIME UKRAINE

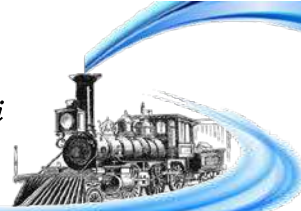
Abstract. In times of war, the right to accessible education has undergone a transformation and is largely dependent on the security situation. Its implementation is primarily linked to the possibility of physical access to the educational infrastructure, which is limited due to the conduct of hostilities, the shelling of civilians by Russian troops, and the destruction and demolition of educational institutions. The legal regime of martial law is the basis for possible restrictions on the right to education in the interests of national security and the safety of participants in the educational process. In this regard, it is necessary to bring the Law of Ukraine "On Education" into line with Article 64 of the Constitution of Ukraine and to add to Part 9 of Article 3 of this Law: except as provided by the Constitution of Ukraine.

The realisation of the right to access to education depends directly on the safety of educational institutions and a safe educational environment. These two concepts are related, but not identical; they are correlated as general and specific. Security of educational institutions is the state of protection of educational institutions and participants in the educational process against actual and potential threats of a military and non-military nature. It includes all measures necessary to counter threats not only to participants in the educational process, but also to the property of educational institutions. A safe educational environment is associated with the creation of conditions in an educational institution that make it impossible to cause physical, material and/or moral harm to participants in the educational process.

In order to improve access to education for children from low-income families, we propose that the Law of Ukraine «On State Social Assistance to Low-Income Families» be supplemented with an article on the provision of state social assistance for the purchase of a computer for children who complete compulsory general secondary education.

Keywords: right to education, right to access to education, protection, participants in the educational process, safety of educational institutions, safe educational environment.

Постановка проблеми. Освіта і наука відіграють ключу роль для соціальної згуртованості, економічного зростання і забезпечення конкуренто-

здатності держави, суспільства, для розвитку людства загалом і кожної людини зокрема. Забезпечення якості і доступності вищої освіти для усіх верств населення – це стратегічна ціль України. Право на доступність освіти – одна із складових права на освіту, яке гарантується кожному. Однак в умовах війни право на доступність освіти набуло нового змісту – більш рельєфно проявляється залежність його реалізації від стану фундаментальних прав: на безпеку, життя, охорону здоров'я, захист учасників освітнього процесу. Вирішення цієї проблеми зумовлює пошук відповідей на низку питань. Зокрема, чи достатньо ресурсів має держава в умовах війни, аби створити умови для реалізації та гарантування кожному права на доступність і якість освіти? Яким чином гарантувати безпеку закладів освіти та безпеку освітнього середовища в умовах війни? Перед українською владою, експертами, науковцями постають не тільки ці, але й інші актуальні питання, які потребують пошуку відповідей в умовах непередбачуваних подій, спричинених агресією російських військ проти України. Відтак проблема, що досліджується, має неабияке теоретичне та практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню питання реалізації права на освіту та освітніх втрат в умовах війни присвятили свої праці такі вчені, як: Бондарчук Ю., Єщенко М., Топузов О., Головка М., Локшина О., Турченко О., Пилипишина І. та ін. Однак в науковому доробку вчених недостатньо уваги приділено висвітленню проблеми реалізації права на доступність освіти в умовах війни. Це питання набуває все більшої актуальності з огляду на необхідність вжиття безпекових заходів для реалізації цього права, потребу захисту учасників освітнього процесу та закладів освіти від нападів російських військ, а також їх відновлення.

Мета статті – розкриття особливостей права на доступність освіти в умовах війни, залежності його реалізації від стану безпеки закладів освіти та безпечного освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу. Поняття доступності освіти роз'яснив Конституційний Суд України, а саме: «Нікому не може бути відмовлено у праві на освіту і держава має створити можливості реалізувати це право» [1]. Але в умовах війни право на доступність освіти набуває дещо іншого змісту. Війна внесла обмеження в реалізацію цього права для усіх її видів і рівнів: від формальної до інформальної, від дошкільної до вищої. Необхідно врахувати, що попри закріплення в Законі України «Про освіту» норми-гарантії про те, «право на освіту не може бути обмежене законом» [2, ч. 9 ст. 3], все ж таки аналіз ст. 64 Конституції України свідчить, що «в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження» [3, ст. 64] і для права на освіту. У зв'язку з цим необхідно привести у відповідність Закон України «Про освіту» до ст. 64 Конституції України та внести до ч. 9 ст. 3 цього закону доповнення: крім випадків, передбачених Конституцією України.

Обмеження права на доступність освіти в умовах війни спричинене об'єктивними умовами: безпековою ситуацією, загрозою фізичного знищення чи пошкодження здоров'я учасників освітнього процесу, їхнім вимушеним внутрішнім переміщенням чи виїздом закордон, руйнуванням російськими загарбниками освітньої інфраструктури, погіршенням якості життя населення України. Відтак війна завдає колосальних матеріальних збитків економіці України, зокрема й освітній інфраструктурі, а також - матеріальної і моральної шкоди людському капіталу (саме освіта покликана створювати та розвивавати його), що безпосередньо негативно впливає на реалізацію права на освіту. З'явилося таке поняття, як освітні втрати, тобто «втрата знань і навичок, академічний регрес через перерви в навчанні», зумовлені війною [4, с. 7].

Реалізація права на доступність освіти все більше залежить від фізичної доступності до освітньої інфраструктури, яка системно знищується та пошкоджується російськими військами. Наразі його здійснення залежить певною мірою від близькості до території бойових дій. Більше за всіх страждають ті, хто проживають на тимчасово окупованих територіях, на територіях, де ведуться активні бойові дії, також – особи, депортовані до країни-агресора.

Здійснення права на доступність освіти безпосередньо залежить від стану безпеки закладів освіти та безпечного освітнього середовища. Останні поняття близькі за значенням, але не тотожні, вони співвідносяться як загальне та часткове. Вважаємо, що поняття безпеки закладів освіти ширше від поняття безпечного освітнього середовища. Власне термін «безпека» означає «стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішньої і внутрішньої загрози» [5, с. 207]. Термін «безпека» широко трактується зарубіжними дослідниками та пов'язується із наявністю миру, безпечного середовища та захисту людей і їхніх ресурсів, відсутністю загроз життю та гідності людини. Безпечна школа охоплює всі заходи, вжиті для протидії загрозам учасникам освітнього процесу та майна [6, с. 77, с. 88]. На нашу думку, безпека закладів освіти – це стан захищеності закладів освіти, учасників освітнього процесу від реальних і потенційних загроз воєнного і невоєнного характеру. Такими загрозами можуть бути явища, чинники, тенденції, що унеможливають або ускладнюють: реалізацію прав, свобод, інтересів учасників освітнього процесу, захист їх від нападів, збереження закладів освіти, проведення безперервного освітнього процесу.

Основу для створення безпеки закладів освіти в надзвичайних ситуаціях становить низка міжнародних документів. Передусім назовемо Декларацію про безпеку шкіл (Safe Schools Declaration) [7]. Цей документ передбачає зобов'язання держав запроваджувати адаптивні до конфлікту освітні стратегії, підтримувати продовження освіти під час збройного конфлікту та сприяти

відновленню освітніх закладів після нападу чи їх використання у військових цілях, закликає посилювати моніторинг, переслідувати порушників та допомагати постраждалим. Приєднавшись до Декларації, держави приймають Вказівки із захисту шкіл та університетів від використання у військових цілях під час збройних конфліктів (Guidelines for Protecting Schools and Universities from Military Use during Armed Conflict), які посилюють безпеку учнів та вчителів і забезпечують право на освіту в умовах конфлікту [8, с. 46]. Доцільно назвати й інші документи, які встановлюють мінімальні стандарти поведінки в умовах надзвичайних ситуацій. Зокрема такі, як: Мінімальні стандарти для освіти: готовність, реагування, відновлення (Minimum Standards for Education: Preparedness, Response, Recovery), Інструкція щодо конфлікточутливої освіти (Guidance Note on Conflict-Sensitive Education), Мінімальні стандарти захисту дітей у гуманітарних заходах (Minimum Standards for Child Protection in Humanitarian Action), Рекомендації міжвідомчого постійного комітету з питань психічного здоров'я (Interagency Standing Committee Mental Health Guidelines), Керівні принципи втручання щодо насильства за гендерною ознакою (Guidelines for Gender-based Violence Interventions in Humanitarian Settings, Inter-Agency Standing Committee (IASC)). Попри наявність мінімальних стандартів поведінки в умовах надзвичайних ситуацій потрібно погодитися з тим, що «оскільки ризики та конфліктні ситуації відрізняються між країнами, немає єдиного підходу, який би можна було застосувати до всіх ситуацій» [8, с. 43]. І особливо у війні України проти Російської Федерації, яка зухвало порушує вимоги міжнародно-правових актів у сфері прав людини, міжнародного гуманітарного права та руйнує міжнародну систему безпеки. Ця держава-агресор відверто ігнорує і резолюцію 2601 (2021) Ради Безпеки ООН [9], в якій засуджуються напади на заклади освіти, дітей і вчителів і показується безпосередній зв'язок між освітою та миром і безпекою. Показово, що Російська Федерація не входить до числа 109 країн, які підписали Декларацію про безпеку шкіл, прийняту ООН в 2015 р.

Трагічні події війни спонукали українську владу вирішувати проблему безпеки закладів освіти, оскільки очевидною є недостатність захисних споруд або їхня невідповідність вимогам законодавства щодо наявності водопостачання, водовідведення, вентиляції, обігріву, освітлення, засобів зв'язку та Інтернету, засобів надання медичної допомоги, доступності для маломобільних груп населення» та ін. Тому Кабінет Міністрів України 7 квітня 2023 р. схвалив Концепцію безпеки закладів освіти (далі - Концепція), в якій визначив завдання, заходи, спрямовані на її розв'язання, строк та виконавців цих заходів. Основними завданнями Концепції, є: «створення безпечної інфраструктури закладів освіти; ефективне попередження та протидія негативним безпековим явищам в освітньому середовищі;

формування компетентностей безпеки в учасників освітнього процесу; організація безпечного підвезення учнів та вчителів до/із закладів загальної середньої освіти, а метою - «створення рівних, належних і безпечних умов здобуття освіти, організація безпечного освітнього середовища, зокрема в умовах військової агресії Російської Федерації проти України» [10].

Вітчизняні та зарубіжні науковці розглядають поняття безпечного освітнього середовища багатоаспектно, з чим ми також погоджуємося. Скажімо, Г.П. Васянович вважає, що йому притаманні «безпечні умови навчання та праці, сприятлива психологічна атмосфера та відсутність будь-яких проявів насилля, безпечний інформаційний простір та достатня наявність ресурсів для запобігання, послаблення або захисту від загроз діяльності навчального закладу» [11, с. 12]. На думку зарубіжних дослідників, безпечне освітнє середовище має декілька вимірів: фізичний, психологічний, соціальний, екологічний. Фізичний вимір фокусує увагу на запобіганні фізичному насильству, тілесним покаранням, знущанням; психологічний - пов'язується із створенням умов для психоемоційного благополуччя учасників освітнього процесу; соціальний вимір стосується освітньої інфраструктури та соціального забезпечення; екологічний - пов'язується із запобіганням надзвичайних ситуацій, які можуть статися в освітньому середовищі [6, с. 80-81]. Підтримуючи таку позицію, вважаємо, що в умовах розвитку інформаційного суспільства, цифровізації суспільних відносин доцільно додати ще один вимір безпеки закладу освіти - інформаційний. На нашу користь свідчить і легальне визначення поняття безпечного освітнього середовища. Воно пов'язується із створенням умов у закладі освіти, які «унеможливають заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди, зокрема внаслідок недотримання вимог санітарних, протипожежних та/або будівельних норм і правил, законодавства щодо кібербезпеки, захисту персональних даних, безпечності та якості харчових продуктів та/або надання неякісних послуг з харчування, шляхом фізичного та/або психологічного насильства, експлуатації, дискримінації за будь-якою ознакою, приниження честі, гідності, ділової репутації (зокрема шляхом булінгу (цькування), поширення неправдивих відомостей тощо), пропаганди та/або агітації, у тому числі з використанням кіберпростору, а також унеможливають вживання на території та в приміщеннях закладу освіти алкогольних напоїв, тютюнових виробів, наркотичних засобів, психотропних речовин» [2, ст.1].

За даними опитування негативно позначається на реалізації права на освіту «відсутність підключення до Інтернету (79%), погіршення безпекової ситуації (46%) та відсутність технічних засобів для онлайн-викладання та навчання (39%)» [12]. В цьому аспекті вважаємо за необхідне звернути увагу на проблему неналежного забезпечення технічними засобами для онлайн-

навчання дітей із малозабезпечених сімей. Щоб поліпшити доступність до освіти дітей із малозабезпечених сімей пропонуємо доповнити Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» статтею про надання державної соціальної допомоги для придбання комп'ютера для дітей, які здобувають повну загальну середню освіту, яка є обов'язковою. Вона може мати такий зміст: 1. Малозабезпеченим сім'ям надається державна соціальна допомога для придбання комп'ютера у формі грошової виплати один раз на кожну дитину. 2. Для отримання державної соціальної допомоги для придбання комп'ютера малозабезпечена сім'я зобов'язана подати заяву та документи, що підтверджують її доходи в установленому порядку. 3. Контроль за використанням державної соціальної допомоги для придбання комп'ютера здійснюється відповідним органом виконавчої влади, який здійснює соціальний захист населення. 4. Видатки, пов'язані з наданням державної соціальної допомоги для придбання комп'ютера, здійснюються за рахунок коштів державного бюджету, які передбачаються на ці цілі відповідно до законодавства України. 5. Додаткові вимоги щодо надання державної соціальної допомоги для придбання комп'ютера визначаються Кабінетом Міністрів України.

Висновки. В умовах війни право на доступність освіти зазнало трансформації і значною мірою залежить від безпекової ситуації. Передусім його реалізація пов'язана із можливістю фізичного доступу до освітньої інфраструктури, яка обмежена у зв'язку із веденням бойових дій, обстрілами російськими військами цивільного населення, руйнуванням і знищенням закладів освіти. Правовий режим воєнного стану є підставою для можливого обмеження права на освіту в інтересах національної безпеки та безпеки учасників освітнього процесу. У зв'язку з цим необхідно привести у відповідність Закон України «Про освіту» до ст. 64 Конституції України та внести до ч. 9 ст. 3 цього закону доповнення: крім випадків, передбачених Конституцією України.

Реалізація права на доступність освіти безпосередньо залежить від безпеки закладів освіти та безпечного освітнього середовища. Останні поняття близькі за значенням, але не тотожні, вони співвідносяться як загальне та часткове. Безпека закладів освіти – це стан захищеності закладів освіти, учасників освітнього процесу від реальних і потенційних загроз воєнного і невоєнного характеру. Вона охоплює всі заходи, необхідні для протидії загрозам не тільки учасникам освітнього процесу, але й майну закладів освіти. Безпечне освітнє середовище пов'язується зі створенням умов у закладі освіти, які унеможливають заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди.

Через відсутність технічних засобів для онлайн навчання суттєво страждають малозабезпечені сім'ї. Щоб поліпшити доступність до освіти

дітей із малозабезпечених сімей пропонуємо доповнити Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» статтею про надання державної соціальної допомоги для придбання комп'ютера для дітей, які здобувають повну загальну середню освіту, яка є обов'язковою.

Література:

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України «держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах» (справа про доступність і безоплатність освіти). URL: <http://surl.li/naepd>
2. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38-39. Ст.380.
3. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Топузов О., Головка М., Локшина О. Освітні втрати в період воєнного стану: проблеми діагностики та компенсації. *Український педагогічний журнал*. 2023. № 1. С. 5-13 URL: <http://surl.li/naeov>
5. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.», 1998. Т. 1: А-Г, С. 207.
6. Kaiko Mubita. Understanding School Safety and Security: Conceptualization and Definitions. *Journal of Lexicography and Terminology*. Volume 5. Issue 1. 2021. Pp. 76-86.
7. Декларація про безпеку шкіл. URL: <http://surl.li/naeog>
8. What Schools Can Do to Protect Education from Attack and Military Use. URL: <http://surl.li/naenx>
9. Резолюція 2601 (2021) Ради Безпеки ООН. URL: <http://surl.li/mxwvx>
10. Концепція безпеки закладів освіти, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 р. № 301-р. URL: <http://surl.li/gsqbu>
11. Васянович Г. П. До поняття безпеки освітнього середовища: аспекти дослідження. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2017. №13. URL: <http://surl.li/naeoc>
12. Оцінювання потреб вищої освіти України. Первинний аналіз 25 червня – 04 серпня 2022. URL: <http://surl.li/naeok>

References:

1. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 50 narodnykh deputativ Ukrainy pro ofitsiine tлумачення polozhen chastyny tretoi statti 53 Konstytutsii Ukrainy «derzhava zabezpechuie dostupnist i bezoplatnist doshkilnoi, povnoi zahalnoi serednoi, profesiino-tekhnichnoi, vyshchoi osvity v derzhavnykh i komunalnykh navchalnykh zakladakh» (sprava pro dostupnist i bezoplatnist osvity) [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submission of 50 people's deputies of Ukraine on the official interpretation of the provisions of the third part of Article 53 of the Constitution of Ukraine "the state ensures the availability and free of charge of preschool, full general secondary, vocational and technical, higher education in state and communal educational institutions" (case on accessibility and free education)]. URL: <http://surl.li/naepd>

2. Pro osvitu [About education]: Zakon Ukrainy vid 5 veresnia 2017 roku № 2145-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2017. № 38-39. St.380.
3. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine], pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. № 30. St. 141.
4. Topuzov O., Holovko M., Lokshyna O. Osvitni vtraty v period voiennoho stanu: problemy diahnostryky ta kompensatsii [Educational losses during the period of martial law: problems of diagnosis and compensation]. Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal. 2023. № 1. S. 5-13 URL: <http://surl.li/naeov>
5. Yurydychna entsyklopediia [Legal encyclopedia]: V 6 t. / Redkol.: Yu.S. Shemshuchenko (vidp. red.) ta in. Kyiv: Vyd-vo «Ukr. entsykl.», 1998. T. 1: A-H, S. 207.
6. Kaiko Mubita. Understanding School Safety and Security: Conceptualization and Definitions. Journal of Lexicography and Terminology. Volume 5. Issue 1. 2021. Pp. 76-86.
7. Deklaratsiia pro bezpeku shkil [Safe Schools Declaration]. URL: <http://surl.li/naeog>
8. What Schools Can Do to Protect Education from Attack and Military Use. URL: <http://surl.li/naenx>
9. Rezoliutsiia 2601 (2021) Rady Bezpeky OON [Resolution 2601 (2021) of the UN Security Council]. URL: <http://surl.li/mxwvx>
10. Kontseptsiia bezpeky zakladiv osvity [The concept of security of educational institutions], skhvalena rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 7 kvitnia 2023 r. № 301-r. URL: <http://surl.li/gsqbu>
11. Vasianovych H. P. Do poniattia bezpeky osvitnoho seredovyscha: aspekty doslidzhennia [To the concept of safety of the educational environment: research aspects]. Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu «Ukraina». 2017. №13. URL: <http://surl.li/naeoc>
12. Otsiniuvannia potreb vyshchoi osvity Ukrainy [Assessment of higher education needs of Ukraine]. Pervynnyi analiz 25 chervnia – 04 serpnia 2022. URL: <http://surl.li/naeok>